

דמותו של המורה הראוי לחינוך גופני

יצחק רם

בניתוח דמותו של המורה הרצוי לחינוך גופני מן הראוי להתבונן תחילה בשני הקשרים מרכזיים עוד בתקופת הכשרתו: האחד הוא המורה העתידי כרוכש השכלה וידע בתחומים שונים של מדעי הספורט והחינוך הגופני; והשני הוא המורה העתידי, כמי שרוכש יסודות של השכלה מקצועית; יסודות אשר ניתנים לצפייה או אף למדידה וכימות במהלך אימוני ההוראה המגוונים שלו.

בתוך ההקשר השני עצמו, משמע הקשר ההכשרה להוראה, ניתן לערוך את ההבחנה המקובלת בעולם של חקר ההוראה בין תכונות אישיותיות הקשורות בעולם הרגש, או במילים אחרות ביכולתו של המורה המתכשר ליצור יחסי אנוש טובים עם הסביבה האנושית שבה הוא מוקף כגון, עמיתיו, מדריכיו אבל בעיקר תלמידיו שלו עצמו. מדובר כאן בתכונות, כגון אכפתיות, סבלנות, נועם הליכות, יכולת הקשבה ויכולת הכלת הזולת השונה לבין תכונותיו של המתכשר בהקשרי הפקת השיעור וניהולו לקראת הצלחה מהן, מקצועיות, אסרטיביות, פתיחות, אומץ, גמישות, עמידה בלוח זמנים או דיוק, היכולת להודות בטעויות, להפנים ביקורת ולערוך רפלקציה אמיתית.

בניתוח יותר מדוקדק של מיומנויות ההוראה השונות, האישיותיות וההפקתיות גם יחד, שהמתכשר הראוי אמור להיות מאופיין בהן, ניתן להבחין בשלושה גורמים מרכזיים: הגורם הראשון כולל קבוצת מיומנויות המעידות על הבנה ורגישות לעולם הילד והיענות לצרכים השונים שלו שמעבר להיבטי הלמידה גרידא. מיומנויות אלה מקדמות את הקשר הבין אישי בין המורה לתלמיד. בין אלה ניתן למנות את היכולת להקשיב לתלמיד הבודד בתוך המולת השיעור, היכולת להתחבר אל עולם התלמידים, אבל בו בזמן להיות מסוגל להציב להם גבולות ראויים להתנהגות, נתינת כבוד לתלמידים ויכולת זיהוי ואבחון קשיים רגשיים אצלם.

הגורם השני כולל מיומנויות, שמקדמות את יכולת הלמידה של התלמיד, כלומר מיומנויות שמקנות לתלמיד את היכולת לבנות את הידע שלו בעצמו ומעצימות יכולת זו. יש בגורם זה מרכיב קונסטרוקטיביסטי ויש בו גם מרכיב של תיווך רגשי וקוגניטיבי. מתכשר להוראה, אשר ניחן בתכונה זו מלמד לא רק מיומנויות תנועה וספורט, אלא גם מיומנויות התבוננות והערכה. הוא מאפשר לתלמידיו לזהות שגיאות תנועתיות בעצמם, מאפשר להם להדגים, להציע הצעות לשיפור תהליכי הלמידה, שהוא מפעיל בשיעוריו, מלמד אותם לשתף פעולה בשמירה על עמיתים מבצעים, יודע לעורר אצלם עניין בנושאי הלימוד השונים ומשתדל להעניק להם חוויות של הצלחה.

הגורם השלישי כולל מיומנויות מתודיות, שמקדמות את תהליך הלמידה עצמו. הן כוללות, למשל, את היכולת לבחור חומרים המתאימים לתלמידיו, היכולת להציב לשיעוריו מטרות ראויות, שניתן גם לממשן, היכולת לתכנן שיטתי ומקצועי של תהליכי ההוראה – למידה במהלך השיעור, בקיאות בנושא הנלמד וקיום מעקב שיטתי, תיעוד והערכת הישגי הלומדים שבאחריותו. המיומנויות הכלולות בגורם זה הן בעלות אופי נרכש יותר מאשר בגורמים האחרים, שמושפעים יותר מהסגנון האישי

ומהאישיות של המורה, אם כי כולן הינן מיומנויות שניתן לרכוש אותן, או לפחות לשפר את עוצמתן באישיותו של הסטודנט בתהליכי אימוניו.

בימים אלה שבהם יש נטייה לשיתוף מוגבר של ההורים בקבלת החלטות הקשורות בניהול והתארגנותו של בית הספר, יש גם חשיבות רבה ליכולתו של המורה ליצור תקשורת חיובית ובונה עם ההורים. מן הסתם, בשלב התפתחותו המקצועית, במהלך תהליכי הכשרתו (inservice), הוא פחות יפגוש הורים ממשיים ויצטרך לנהל תקשורת קרובה יותר עם המורים המאמנים שלו ובעלי תפקידים נוספים בתוככי המוסד המאמן (בית הספר) או המכשיר (המכללה) וגם לאופי ולאופן ההתנהלות במישור זה יש חשיבות מכרעת בהקשרי הניסיון לנבא את הצלחתו העתידית כפעיל קבוע בתוך מערכת החינוך.

לאחר התבוננות מנתחת באישיותו, כשריו ומיומנותיו של המתכשר הראוי להוראה, ננסה כעת לאייר בעזרת מספר שאלות מפתח ותשובות קטגוריאליות עליהן את דמותו של המורה המצליח בחינוך גופני. שלוש השאלות המתבקשות כאן הן: **איך הוא מתנהג?** (שאלה הקשורה בתהליכי ההוראה – למידה שהוא מתכנן ומפיק). **מדוע הוא מתנהג כפי שהוא מתנהג?** (שאלת הרקע שעניינה הוא אישיותו על מאפייניה השונים ומידת התאמתם של אלה להוראת חינוך גופני), **ומה הן תוצאות התנהגותו?** (משמע, מה הוא משיג בתהליכי ההוראה – למידה שהוא מתכנן ומפיק?).

התשובה לשאלה: איך הוא מתנהג? מתמצית בשלוש נקודות: מנהל תקשורת טובה, מתארגן באופן יעיל ומפעיל באופן מעורר. להלן פירוט תמציתי של כול אחת מיכולות אלה:

ניהול תקשורת טובה = יוצר אווירה נעימה, מתבטא בבהירות, מקשיב ללומדים ומתבטא בהומור.

ארגון יעיל = מקבץ ומסדר לומדים במהירות, מנפיק ציוד בזריזות, מנצל את הזמן כהלכה ושולט במעברים.

הפעלה מעוררת = בוחר פעילויות התואמות את התעניינות הלומדים ואת שונותם, מסביר בבהירות ומדגים במדויק ובתזמון נכון, מגיש את התכנים באופן מדורג המותאם לנושא וללומדים, מונע ביעילות מצבי הפרעה ומספק משובים והגדי תיקון, אשר מקדמים את הלמידה.

התשובה לשאלה: מדוע הוא מתנהג כפי שהוא מתנהג כרוכה בתכונות התנהגות ואופי של המורה, ביכולת החשיבה והתפיסה שלו וכן בידיעותיו ואמונותיו. להלן פירוט תמציתי של מרכיבי כול אחת מיכולות אלה:

תכונות התנהגות ואופי = אחריות ודייקנות, תחושת מחויבות לתלמידים, רצון לעזור ומוכנות לתת, רגישות לצורכי הזולת.

חשיבה ותפיסה = חשיבה לוגית מאורגנת, הבנה ויכולת טכניים, יכולת מילולית ותפיסה תנועתית.

ידע ואמונות = ידע פדגוגי כללי וידע פדגוגי ספציפי, הבנת מהות התכנים והתאמת דרכים להוראתם, הכרת תכנית הלימודים, הכרת הלומדים, מודעות לפילוסופיה מקצועית אישית.

השאלה האחרונה היא שאלת הישגיו, או במילים אחרות מה הן תוצאות התנהגותו המקצועית? התשובה לשאלה זו כרוכה בהתייחסות לארבעה נושאים: רכישת שליטה במיומנויות תנועתיות וידיניות ושיפור הכושר הגופני, רכישת ידע והבנה בחשיבות התנועה והספורט, שיפור איכות התפקוד החברתי, שיפור הבריאות הרגשית.

רכישת שליטה במיומנויות תנועתיות וידיניות ושיפור הכושר הגופני = הבנת חוקים ומבנים טקטיים במשחקי הספורט, שליטה במיומנויות מורכבות בתחומי הספורט, השתלבות יעילה במשחקי הכדור, תרגול פעילויות לשיפור הכושר הגופני הכללי והתנסות בפעילויות למניעת גורמי סיכון.

רכישת ידע והבנה = הבנת עקרונות בתנועת האדם, ידיעת עקרונות האימון הגופני ואופני יישומם, הפנמת משמעות התנועה והמאמץ הגופני לבריאות האדם ולאיכות חייו, הכרת יסודות במקצועות הספורט השונים והבנת חוקים ומבנים טקטיים במשחקי הספורט.

שיפור איכות התפקוד החברתי = פיתוח יכולת ההסתגלות והשליטה במצבי ספורט תחרותיים, שיפור היכולת לשיפוט מוסרי נורמטיבי באירועי ספורט, טיפוח כישורי הנהגה וקבלת מרות בספורט, שיפור מיומנויות ארגון ותקשורת בהקשרי הפעילות הגופנית והספורט, קידום הלכידות והאחריות ההדדית במגרש ורכישת התנהגויות צפייה נאותות באירועי ספורט.

שיפור הבריאות הרגשית = פיתוח מושג העצמי בהקשרים גופניים-תנועתיים, שיפור דימוי הגוף והיכולת התנועתית האישית, שיפור השליטה העצמית בפעילות תחרותית, הפנמת עמדות ובניית מערך העדפות אישי בפעילות גופנית ופיתוח היכולת להבין ולהזדהות עם רגשות הזולת.

עד כאן פורטו מרכיבי אישיותו, תכונותיו ואופיו של המורה הראוי לחינוך גופני. דא עקא, לא תמיד ניתן לחזות את התקיימותן של תכונות אלה בהתנהגותו המקצועית העתידית של מתכשר להוראה, או של מורה מתחיל, אולם מצאנו בספרות המקצועית מספר גורמים, המאורגנים בסדרה של קטגוריות, שיש בהן כדי לספק ניבויים סבירים לנושא הצלחה עתידית במלאכת הוראת החינוך הגופני.

הנחתנו היא, שבידיעת גורמים אלה עשויות הן המערכת המכשירה, המגייסת מועמדים להוראה, והן המערכת המפקחת, המנסה לאתר מורים טובים לפעולת החינוך גופני, לעשות מלאכתן בצורה יעילה ומוצלחת יותר לטובת החינוך הגופני הניתן לצעירינו.

כושר מנטלי: מבנה ומהות האינטליגנציה האישית (מילולית, תנועתית, תפיסתית – מרחבית וכדומה). וביתר הרחבה:

1. יכולת התבטאות בעל פה (הרבה יותר קריטית מן היכולת להתבטא בכתב).

2. כושר עיוני כללי. כושר זה מבטיח יכולת למידה וסיכויי השתלמות בעתיד.

3. הבנה טכנית ברמה סבירה: הן בשל מהותם הטכנית של מקצועות הספורט, והן בשל ההכרח להיות בעל שליטה טכנית כדי לארגן, לפרק ואפילו לתקן תיקונים קלים במכשירי הספורט השונים בזמן אמת למשל, כצד משנעים ומעגנים מקבילים מתנעים באולם ההתעמלות.

4. מיומנויות תקשורת. היכולת לתקשר עם ילדים ועם עמיתים באופן חיובי.

נטייה: ההניעה (המוטיבציה) להורות, שפירושה הנטייה לתת מעצמך ולהעניק לזולת. ובהרחבה:

1. רמת שאיפות. עד כמה מוכן פרח ההוראה או המורה הצעיר להשקיע ולהתאמץ בעבודתו? תכונות אלה באות לידי ביטוי בשלושת שלבי ההוראה: בתכנון, בהפקה ובהערכת שניהם.

2. תחומי עניין. מה ידיעותיו ושליטתו של פרח ההוראה בחומרי הספורט והתנועה השונים?

3. צרכים אינטרינסיים. האם פרח ההוראה נהנה מעצם ההתנסות ההוראתית או שכל מה שמעניין אותו אלה הן התוצאות הסופיות כולל הציון לו יזכה בסוף התהליך?

סביבה: התנאים הפיזיים ותנאי שוק העבודה אליו המורה מגיע (לא דומים סיכויי של מי שמובטחת לו עבודה בבית ספר תיכון עתיר משאבים למי שמיועד לחזור לכפר קטן, אשר בבית ספרו היסודי אין אפילו אולם), והיכולת שלו לפעול ביעילות בכל תנאי. קטגוריאלית כולל רכיב זה:

1. מתקנים. היכולת והמוכנות לאלתר בסביבה מעוטת אמצעים.

2. ציוד. מידת היצירתיות של השימוש בציוד נייד ובעיקר בציוד נייד.

בריאות וכושר גופני: טיבן של הבריאות הפיזיולוגית והנפשית, שיש בידן לנבא את מידת אריכות ההישרדות בתוך המערכת הלוחצת.

1. בריאות. בריאות גופנית טובה ויציבות נפשית.

2. כושר. כושר גופני כללי טוב או לחילופין הצטיינות מיוחדת בתחום ספורטיבי מסוים.

3. קול. תפוקת וגוון קול.

4. הופעה. הופעה ספורטיבית ויציבה תקינה.

תכונות: עד כמה המורה אמין ומהימן, דייקן, נאה דורש ונאה מקיים וכדומה. וביתר פירוט:

1. הגינות בסיסית. דוגמא אישית. התנהגות ערכית. אימוץ עקרונות וערכים חיוביים.

2. מנהיגות. מוכנות ליטול יוזמות. נכונות להתבלטות במעשים. כריזמה כללית.

3. חיוניות. התלהבות בשיעור. עידוד הסביבה. יודע לעורר מוטיבציה באופן דיפרנציאלי.

4. שאיפה לשלמות (פרפקציוניזם). השקעה בפרטים, השקעה בזמן, מוכנות למאמץ.

הכשרה: הכוונה למשך הלימודים ולרמת התעודה המושגת בסיומם וגם לטיב הישגים במהלך הלימודים. עניין המשך נוגע למהות השכלתו של המורה ולמידת העמקתו בחומרים השונים כתוצאה מהשתלמויות שהוא מרבה או אינו מרבה ליטול בהם חלק, והמונח הישגים בהקשר זה קשור בהנחה המובלעת כאן (ומודגש שמדובר בהנחה בלבד!) היא שמי שהצטיין בלימודיו, כלומר השקיע, הכין והתכונן, למשל, לימי ההוראה, סיכוייו להיות מורה טוב יותר גבוהים יותר ממי שלא התאמץ. מרכיב ההכשרה בניבוי הצלחה עתידית בהוראה נבנה למעשה משני רכיבי משנה:

1. הישגים. הישגים לימודיים כלליים והישגים בתחום נושאי הספורט המעשיים.

2. השתלמויות. המוכנות להשקיע זמן פנוי בתרגול עצמאי. השתתפות בשיעורי עזר וכדומה.

סיכום: כל אחד מן המרכיבים המצוינים כאן מהווה תנאי הכרחי אבל לא מספיק כשלעצמו. מצד שני, יש, כמובן, להתייחס אל האפשרות שפלוגי יהיה גבוה בכל המרכיבים כאפשרות אוטופית בלבד, אבל אסור להפסיק לשאוף אליה. מאידך גיסא אי אפשר לקבל מצב שבו מורה או מועמד להוראה יהיה נטול כול יכולת באחד המרכיבים, גם אם בשאר המרכיבים יכולתו סבירה או אף למעלה מכך. החזאים הטובים ביותר הם לפי הסדר הבא: הנטייה וכשרי ההוראה. אחריהם באות התכונות. החזאי החלש ביותר, לפחות על פי הספרות המקצועית, הוא דווקא מרכיב ההישגים.